

УДК 343.122(477)

М. О. Юхно**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НА ЗАХИСТ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

З урахуванням кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування розглянуто забезпечення і реалізацію права на захист підозрюваного та обвинуваченого. Під час дослідження встановлено, що, незважаючи на нововведення, запроваджені чинним КПК України, окремі питання залишилися невизначеними, понятійний апарат – недосконалим, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни і доповнення до нього.

Ключові слова: право на захист, підозрюваний, обвинувачений, захисник, забезпечення, реалізація, кримінальне провадження, нововведення КПК України, міжнародно-правові акти, Європейський суд з прав людини, слідчий суддя, суд, оскарження, апеляція.

Питання забезпечення і реалізації права на захист підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному процесі в Україні, як і в інших країнах, були предметом постійної уваги вчених та практиків, оскільки як за радянських часів, так і з початку розбудови незалежності України до нинішніх днів у цих питаннях міжнародно-правовими інституціями та Європейським судом з прав людини постійно зверталась увага на неналежне забезпечення та реалізацію права на захист щодо вказаних учасників кримінального провадження.

За вказаний період у нашій країні проведено певну кількість досліджень з цих питань у працях багатьох учених: С. Є. Абламського, М. Р. Аракеяна, Ю. М. Грошевого, Я. М. Жукорської, О. В. Капліної, О. О. Кочури, Т. В. Корчевої, О. П. Кучинської, В. Т. Маляренка, О. В. Мартовицької, Т. В. Омельченка, В. В. Романюка, В. О. Святоцької, С. В. Слінька, А. Р. Туманянц, А. Д. Удалової, Т. Г. Фоміної, О. Г. Шило, М. Є. Шумили, О. О. Юхна, Ю. П. Яновича, О. Г. Яновської та ін. Водночас після прийняття та набрання чинності КПК України у 2012 р. його нововведення та вказані питання концептуально не досліджувались і вимагають як теоретичного, так і прикладного їх переосмислення та подальшого дослідження з метою напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

За визначенням О. В. Мартовицької, протягом тривалого часу правовій регламентації щодо реалізації прав підозрюваного та обвинуваченого приділялось більше уваги, ніж іншим учасникам кримінального провадження. За цей період чинним КПК України значно вдосконалено механізм забезпечення прав підозрюваного та обвинуваченого шляхом надання кваліфікованої правової допомоги у кримінальному провадженні, зокрема й безоплатної правової допомоги у порядку та випадках, передбачених законодавством [1, с. 11], що ми підтримуємо.

© Юхно М. О., 2015

Певний вплив на вирішення правових питань щодо ефективного забезпечення права на захист підозрюваного та обвинуваченого позитивно зіграли норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), в якій, зокрема у ст. 13, закріплено положення, згідно з яким кожен має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі. Це повною мірою стосується й України, парламент якої ратифікував цю Конвенцію в 1997 р. [2]. Вплив цього та інших міжнародних правових актів зіграв суттєву роль на формування ст. 129 Конституції України [3] та ст. 7 чинного КПК України 2012 р. в яких забезпечення права на захист закріплено як одну з основних засад (принципів) кримінального провадження та судочинства [4].

З метою належного забезпечення і реалізації права на захист особи та єдності завдань і мети кримінального провадження, що передбачено ст. 2 «Завдання кримінального провадження» чинного КПК України, а також охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження положеннями п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК України як одну із пріоритетних засад (принципів) кримінального провадження закріплено, зокрема, забезпечення права на захист. Крім того, частиною 2 ст. 20 КПК України закріплено, що особи, які провадять досудове розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд повинні роз'яснити підозрюваному чи обвинуваченому його права, в тому числі забезпечити або надати можливість реалізувати їхнє право на кваліфіковану правову допомогу обраним або призначеним захисником-адвокатом.

Крім міжнародно-правових актів, спрямованих на удосконалення забезпечення і реалізацію права на захист підозрюваного, обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження і судочинства в Україні, суттєвий вплив здійснюють також і рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, Європейським судом з прав людини встановлюються непоодинокі порушення прав підозрюваних, обвинувачених в Україні, зокрема норм ст. 5 зазначеної Конвенції. Так, у рішенні від 17.10.2013 у справі «Таран проти України» [5], а також у рішенні від 07.11.2013 у справі «Белоусов проти України» [6] ЄСПЛ вказав на незаконне затримання особи протягом періоду, який перевищує 72 години, з огляду на те, що таке затримання здійснювалось без відповідного рішення суду. Крім того, в рішенні у справі «Белоусов проти України» також додатково було визнано, що фактичне затримання особи працівниками міліції більш як на 30 годин без відповідної документальної фіксації факту затримання спричинило порушення права особи негайно постати і поставити перед судом питання щодо законності здійсненого затримання.

За нашим дослідженням, незважаючи на прийняття чинного КПК України та вдосконалення його положень, у практичній діяльності продовжуються порушення прав підозрюваних та обвинувачених, у зв'язку з чим вони позбавляються можливості відстоювати

свої права, свободи та законні інтереси за участю і допомогою професійного захисника-адвоката. Так, в рішенні від 31.10.2013 у справі «Тарасов проти України» ЄСПЛ вказав на порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права заявника не свідчити проти себе, а також п. 1 та підп. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції щодо права заявника на захист, у результаті чого Суд констатував незабезпечення особі права на захист із тієї причини, що відмова від захисника і процесуальні документи, які підтверджують таку відмову, були сумнівними та неоднозначними [7]. У свою чергу, в рішенні від 19.12.2013 у справі «Юрій Волков проти України» ЄСПЛ вказав на порушення права на захист у зв'язку з проведенням першого допиту особи як підозрюваного у кримінальному провадженні за відсутності захисника [8].

Останнім часом законодавець приймає закони, що дозволяють заочне винесення рішень у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, що порушує право на захист таких осіб (положення ч. 2 та 3 ст. 276 КПК України) і може призвести до порушень законності та зловживань з боку слідчого, прокурора, судді. Зокрема, у КПК України 2012 р., на відміну від КПК України 1960 р., відсутнє положення щодо питання обрання запобіжного заходу в разі оголошення у розшук підозрюваного, обвинуваченого. Водночас, як свідчить слідча практика, в разі оформлення та оголошення таких учасників кримінального провадження в розшук слідчий, прокурор, суддя після збору доказів про винність особи, зокрема за її відсутності, повинен винести повідомлення про підозру (без допиту такої особи) і передати певний пакет документів до конкретного оперативного підрозділу для здійснення розшукових заходів. Це не є вимогою КПК України, а регламентовано відомчими нормативними актами МВС України про організацію і проведення розшуку осіб, які ухиляються від досудового розслідування і суду, але їх норми не відповідають вимогам ч. 3 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року про заборону заочного застосування арешту. Крім цього, положення ч. 6 ст. 193 чинного КПК України забороняють розгляд слідчим суддею клопотання про обрання вказаного запобіжного заходу за відсутності таких учасників кримінального провадження. Лише як виняток заочне прийняття рішення про арешт особи можлива у випадку оголошення підозрюваного, обвинуваченого у міжнародний розшук. На підставі вищезазначеного, на нашу думку, до чинного КПК України слід внести доповнення щодо регламентації і недопущення винесення формального повідомлення про підозру за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, що забезпечить захист прав указаної категорії учасників кримінального провадження.

Останніми роками на теренах науки та правозастосовної діяльності велась і сьогодні продовжується широка дискусія щодо правового забезпечення й удосконалення забезпечення захисту такого учасника кримінального провадження, як свідка, що було однією з наявних проблем теоретичного, законодавчого і прикладного напрямів.

Дослідивши ці питання, нами було встановлено, що на підставі ст. 59 Конституції України кожна особа має право на отримання правової допомоги. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 30.09.2009 у справі про право на правову допомогу [9] роз'яснив, що норми ч. 1 ст. 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» слід розуміти як гарантовану державою можливість будь-якої особи, незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами, вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує; положення ч. 2 ст. 59 Конституції України «для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» на той час слід було розуміти таким чином, що особа під час її допиту як свідка в органах досудового слідства чи давання пояснень у правовідносинах із цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключало тоді можливість отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України стосовно цього не було встановлено обмежень.

У подальшому порядок надання адвокатом правової допомоги свідку було визначено у попередньому кримінально-процесуальному законодавстві України 1960 р. після прийняття 01.07.2010 Верховною Радою України закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо права свідка на захисника та іншу правову допомогу». Після цього, 13.04.2012 Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України. З набранням 20.11.2012 чинності цим Кодексом інститут надання свідку правової допомоги змінився. Правову регламентацію цього питання суттєво спрощено. У п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України лише зазначено, що свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 цього Кодексу.

У новому КПК України не визначено прав та обов'язків адвоката свідка, його процесуального становища, порядку допуску до участі в допиті та інших процесуальних діях. Це спричиняє відповідні труднощі під час провадження досудового розслідування та судового розгляду. Таким чином, питання про розроблення пропозицій щодо належної правової регламентації надання свідку правової допомоги потребує подальшого всебічного та ґрунтовного дослідження. Одне з останніх досліджень із вказаних питань проведено у 2014 р. Л. Д. Удаловою та О. В. Панчук на рівні монографічного дослідження «Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі», що, на нашу думку, є певним позитивним вкладом у подальший розвиток теорії захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема свідка, у кримінальному провадженні [10, с. 5–6], оскільки на

сьогодні це питання має суттєве кримінально-процесуальне значення, і це безпосередньо стосується дослідженого питання.

Так, згідно з положеннями ст. 42 чинного КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Крім цього, частиною 3 ст. 276 регламентовано, що повідомлення про підозру особи здійснюється при наявності достатніх доказів щодо підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення. Отже згідно з чинним КПК України, на відміну від КПК України 1960 р., після внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про вчинене кримінальне правопорушення особа не допитується як підозрюваний, який раніше не попереджався про кримінальну відповідальність за надання неправдивих відомостей. Слід констатувати, що законодавець допустив прогалину в чинному законодавстві із вказаних питань, у зв'язку з чим на практиці особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення на вказаному етапі і до повідомлення про підозру, фактично допитується як свідок, хоча слідчий володіє інформацією, що саме ця особа вчинила конкретне кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим з боку слідчого можуть допускатись факти порушень прав, свобод та законних інтересів такої особи. Вказане підлягає окремому дослідженню та напрацюванню відповідних рекомендацій і пропозицій для внесення змін і доповнень до чинного КПК України.

Зокрема, на нашу думку, в положення КПК України доцільно внести додаткову окрему статтю, яка б регламентувала допитувати особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення на початку проведення досудового розслідування, як підозрюваного, а не як свідка, про якого є відомості щодо вчинення ним кримінального правопорушення, що унеможливить будь-які зловживання чи порушення прав, свобод та законних інтересів такої особи і надасть можливість своєчасно забезпечити та реалізувати право на захист та одне із завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Таким чином, слід зробити висновок, що, незважаючи на нововведення чинного КПК України щодо посилення захисту прав, свобод і законних інтересів особи, зокрема підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні, під час дослідження встановлено неузгодженість окремих положень як з національним законодавством, так і з міжнародно-правовими актами та рішеннями Європейського суду з прав людини з цих питань, що викликає

проблеми їх запровадження у правозастосовній діяльності. Вказане обумовлює доцільність внесення змін і доповнень у чинний КПК України, зокрема щодо здійснення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, на початковому етапі кримінального провадження, як підозрюваного до письмового повідомлення їй про підозру, що, в свою чергу, унеможливить її допит як свідка, про якого є відомості щодо вчиненого кримінального правопорушення, та не дозволить порушувати право на захист. Указані питання відносяться й до інших пропозицій щодо вдосконалення положень чинного КПК України. Втім, порушені питання не є остаточними і піддаються окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мартовицька Олена Василівна. – Харків, 2014. – 20 с. 2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263. 3. Конституція України : закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/99-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 4. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Таран проти України» : від 17 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/39289>. 6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Белушов проти України» : від 7 листоп. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989. 7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тарасов проти України» : від 31 жовт. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/file/37845>. 8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Волков проти України» : від 19 груд. 2013 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 56. – Ст. 1544. 9. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голована Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) : від 30 верес. 2009 р. № 23-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/ed20131006>. 10. Удалова Л. Д. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі : монографія / Л. Д. Удалова, О. В. Панчук. – Київ : КНТ, 2014. – 160 с.

Надійшла до редколегії 02.07.2015

Юхно М. А. Отдельные аспекты обеспечения и реализации права на защиту подозреваемого и обвиняемого в уголовном производстве

С учётом уголовного процессуального законодательства Украины и практики его применения рассмотрены обеспечение и реализация права на защиту подозреваемого и обвиняемого. В ходе исследования установлено, что

несмотря на новеллы, введённые в действующий УПК Украины, отдельные вопросы остались нерешёнными, понятийный аппарат несовершенным, в связи с чем предложено внести изменения и дополнения к нему.

Ключевые слова: право на защиту, подозреваемый, обвиняемый, защитник, обеспечение, реализация, уголовное производство, новеллы УПК Украины, международно-правовые акты, Европейский суд по правам человека, следственный судья, суд, обжалование, апелляция.

Yukhno M. A. Some aspects of guaranteeing and implementing the right on protection of a suspect and accused within criminal proceedings

The criminal procedural legislation of Ukraine, the practice of its application by the units pre-trial investigation, prosecutors, investigative judges and courts to guarantee the right on protection of such participants in criminal proceedings as a suspect and accused is considered and analyzed in the paper. The study found out that this area of guaranteeing human and citizen's rights and freedoms have long been paid sufficient attention both by scholars in their research and practitioners, public institutions, international community while implementing these issues in law enforcement activities, in particular during the time of the previous Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960. Despite this, after the adoption of the current Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012, not all of these problems have been solved. And the author describes it in the article. Special attention of the article is paid to the analysis of novelties of the current Criminal Procedural Code of Ukraine and regulations to guarantee and implement the right on protection of a suspect and accused in comparison with some other participants of the criminal proceedings. Existing problems on these issues both according to the current and the previous Criminal Procedural Code of Ukraine are found out. The author has established the influence of ratified by Verkhovna Rada of Ukraine international legal acts, decisions of the European Court of Human Rights on the formation of the provisions of the Constitution of Ukraine, the provisions of the Criminal Procedural and other legislation of Ukraine concerning the studied issues and forming legal enforcement activity of law enforcement agencies and the court. It is stated that international legal acts and decisions of the European Court of Human Rights have become recently the legal basis for national legislation and, in particular certain provisions and foundations (principles) of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The author states that, despite the usage of the experience of a number of European and other foreign countries some national peculiarities of the legislation have not been taken into account while adopting the Criminal Procedural Code of Ukraine in 2012. In accordance of the study's results the author has made some propositions and recommendations for improving the current criminal procedural legislation of Ukraine on stated issues.

Keywords: right on protection, suspect, accused, defense counsel, guaranteeing, implementation, criminal proceedings, novelties of Criminal Procedural Code of Ukraine, international legal acts, the European Court of Human Rights, investigative judge, court, appeal.